

UOT:37.

**ÖZÜNÜTƏHSİL KONSEPSİYASI MAHİYYƏTİNƏ SƏRİŞTƏ
ƏSASLI YANAŞMALAR****P.ü.f.d., Kərimova Aynur****Gəncə Dövlət Universiteti****aynurhesenova@listru****<https://orcid.org/0009-0004-3309-5680>**

Xulasə: Azərbaycanın Boloniya prosesinə qoşulması mövcud təhsilin məzmunu və standartlarına yenidən baxılması, ölkənin inkişafının zamanın tələblərinə müvafiq təmin edilməsi və qarşıya qoyulmuş vəzifələr, onların həlli üçün optimal seçilmənin edilməsi, təhsil prosesinin üsul və vasitələrində seçimlər, məsələnin texnoloji tərəflərinin qaydalı şəkildə reallaşdırılması kimi mühüm prioritetlər yarandı.

Bu cür yanaşma universal bilik, bacarıq və vərdislər sisteminin tamlığı, müstəqil fəaliyyət, şəxsi məsuliyyət, hər bir təlim prosesinin iştirakçısı olaraq sərişələrin formalaşmasına məqsədyönlü şəkildə aid edilmişdir.

Təhsil prosesində sərişəli yanaşmalar yenilik deyildir. Təhsilin məqsədləri, məzmunu və vəzifələri baxımından bunlar haqqında yetərinə məlumatlar mövcuddur. Bizə daha maraqlı olan odur ki, bu yenidən yanaşma və yenidənqurma prosesində tarixi – mədəni, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması və şəxsiyyətin potensialından intellektual, emosional və mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanmasıdır.

Açar sözlər: qloballaşma, insan potensialı, Boloniya prosesi, özünütəhsil, sərişə

Ключевые слова: глобализация, человеческий потенциал, Болонский процесс, самообразование, компетентность

Key words: globalization, human potential, Bologna process, self-education, competence

Qloballaşmanın tendensiyaları, dünya iqtisadiyyatında gedən integrasiya prosesləri yetişdirilən gənc mütəxəssislərin rəqabətliyə tab gətirməsi kimi önəmli məqamları təhsildə qarşıma çıxır. Azərbaycan realığından çıxış edərək insan kapitalının formalaşması məsələsini prioritetə çevirir.

İnsanın potensialının artırılmasının yollarından biri də Azərbaycanın Boloniya prosesinə qoşulması olmuşdur. Prosesə qoşulmanın müsbət tərəflərindən təhsilin mobilliyinin təmin edilməsi, əmək bazarında (dünyada) diplomların tanınması məsələsidir.

Mütəxəssis hazırlığında artıq köhnə stereotiplərə yer yoxdur, sosial kontekstə peşəkar hazırlığında günü tələblərinə uyğun olaraq məqsəd və vəzifələrə yenidən baxılır, peşəyönlü təhsilin məzmununun optimallaşdırılması istiqamətində cəmiyyətin təhsil ehtiyaclarının ödənilməsi, rəqabətyönlülük, kreativlik, yaradıcı yanaşma kimi keyfiyyətlərin vacibliyi vurğulanır.

Mövzu ilə əlaqədar bir sıra tədqiqatçıların fikirləri araşdırılmışdır: A.N.Abbasov, İ. İsayev, V.Bəşirov, M.İlyasov, Z.Bayramova, P.Qalperin, V.Şadrikov, İ.Yakimanskaya və b. konkret sosial sifarişə sərişəli yanaşma düzgün pragmatik reaksiya olaraq qəbul olunur. Vacib bir məqamı da nəzərdən qaçırmamaq olmaz ki, sərişəli yanaşma “bilik ötürmə” prosesinə tam əks olaraq təqdim edilir.

Bir önəmli məqam da var ki, mütləq nəzərə alınmalıdır-illərlə təhsil prosesinə formalaşmış dəyərlər, mədəni-təhsil kontekstində mövcud və illərlə (hər dövrün təhsilinin fəlsəfəsinə uyğun) özünü doğrultmuş ənənələr. Mövcud təhsil sisteminin strukturu və

iyerarxiyasına uyğun olaraq bu ənənələr varislik baxımından yeni şəraitdə hərəkətverici qüvvəyə də çevrilməsi labüddür.

Səriştəli yanaşmaların tətbiqi mövcud ənənə nəzərə alınmadan tətbiq edilə bilməz. Lakin müasir şəraitdə təhsilin paradiqmasının dəyişdiyi gerşəklikdə təhsil sistemlərinin unifikasiyası dönəmi, qloballaşma və integrasiya proseslərinin mürəkkəb və fərqli, demokratik müstəviyə gətirilməsi iş prosesi və tələblərə müvafiqlik köklü dəyişikliklərə istiqamətləndirir. Bununla bağlı səriştəli yanaşmalımödelinin təhsil sisteminə daxil edilməsi təkanverici əhəmiyyət kəsb edir [2].

Nəzərə alınmalıdır müasir təhsil paradiqması çoxaspektli kompleks fenomeni olaraq çıxış edir. Burada müasir təhsildə varisliyi qoruyub saxlamaqla şəraitin iqtisadi tələblərini əsaslı qəbul etməlidir və iqtisadi münasibətlərin nəticələrini özündə göstərməkdədir.

Yeni paradiqmaya keçid “ümümütəhsilin məzmununun modernləşdirilməsi strategiyaları”nın tərəfdarlarının fikrincə də ardıcıl və zamanla keçid daha münasibdir. Azərbaycanca Təhsil sahəsində İslahatlar Proqramında da bu keçid 3 mərhələli olmalı zamanla strateji əhəmiyyəti nəzərə alınaraq reallaşdırılmalıdır [1].

Xüsusi ədəbiyyatlarda səriştəli yanaşma prinsipləri, məzmun, təhsil prosesinin təşkili nəticələrin dəyərləndirilməsi məcmusu kimi qəbul olunur. Bunların hamısı təhsilin mahiyyəti və məzmununa dair dominant istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsinə gətirir:

- Məktəblilərin şəxsi sosial təcrübələrini istinad etməklə müxtəlif sahələr üzrə və fərqli fəaliyyət növlərində qarşıya çıxan problemlərin müstəqil həlli, idraki, mənəvi, dünyagörüşü məsələləri ilə bağlı problemləri həlli üçün optimal seçimlərin edilməsi.

- Təcrübə əldə olunması üçün şəraitin yaradılması

- Təhsilin nəticələrinin mərhələli şəkildə qiymətləndirilməsi və şagirdlərin səviyyələrin müəyyənləşdirilməsi [3].

Kadr hazırlığı prosesində səriştəli yanaşmanın başqa versiyası da təqdim edilmişdir: “Niyə?” və “Necə?” Bu versiyanın digərlərindən köklü fərqə yoxdur. Nəticə etibarilə kadr hazırlığı prosesində bu sahədə yaranmış problemlərin həllinə yönəlməlidir [4].

Beləliklə, səriştəli yanaşmanın məqsədi, məzmunu bir sıra etik, kommunikativ, peşəkar problemlərin həlli üçün bacarıqların formalaşma mərhələsi olmuşdur. Lakin, yuxarıda göstərdiklərimizlə yanaşı, qeyd etməliyik ki, problemlərin uğurlu həlli üçün bilik və bacarıqlar da var ki, bunlar da özü növbəsində prosesin gedişatında formalaşsın.

Düşünürük ki, səriştəli yanaşma təhsilin yeni paradiqmasının əsasına çevrilə bilər. Lakin burada praktik fəaliyyətin həyata keçirilməsində balanslandırılmış bilik və bacarıqlar şərt olaraq çıxış etməlidir, təlim prosesində problemlərin həllinə yönəlməlidir ki, burada əməkdaşlıq əsas olaraq qəbul edilir.

Bu cür yanaşmalarda səriştəliyin məzmunu daha konkret, daha məntiqli anlama gəlir ki, burada didaktik-metoloji modelin yaranmasına şərait yaranır və bu işlər nəticədə müasir təhsilin tələblərini ödəyir.

Səriştəyə əsaslanan yanaşma, bildiyiniz kimi, bu gün ali peşə təhsili hədəflərinin və məzmununun yenilənməsi ilə əlaqəli olaraq inkişafının növbəti mərhələsinə keçib. Vahid bir təhsil məkanı yaratmaq və UNESCO tərəfindən tövsiyə olunan diplom əlavələrinin geniş istifadəsinə əsaslanaraq universitet məzunlarına iş zamanəti verilməsini hədəfləyən Bolonya Prosesi çərçivəsində təxirə salınmış perspektivləri əks etdirən əsas fikirlər toplanmışdır. Təhsil sahəsində əmək sıxlığı üçün kredit sisteminin tətbiqi; istehlakçıların ehtiyaclarını nəzərə alaraq təhsilin keyfiyyətinə nəzarət; tələbələrin iki səviyyəli təlim sistemi; beynəlxalq mobillikləri genişləndirmək və tələbələrin təhsil nailiyyətlərini səriştələr formatında qurmaq Boloniya prosesində iştirak edən bütün ölkələr üçün ümumi tələblər siyahısını formalaşdırmışdır.

Özünütəhsilin səriştəyə əsaslanan yanaşma nöqteyi-nəzərindən nəzərə alsaq, onsuz da sovet pedaqogikasında da vurğulandığı kimi özünütəhsilin insanın ictimai münasibətlərin subyekti kimi özünüdərk etməsi motivləri arasında əlaqə mövcuddur. Ancaq bu ictimai münasibətlərin başa düşülməsinin özü Sovet dövlət ideologiyası tərəfindən təhrif olunduğuna görə özünütəhsilin sosial funksiyası məsələsi birtərəfli hesab olunurdu. Ənənəvi özünütəhsil baxışının başqa bir mənfi təzahürü, bu gün mövzu-fərdi aspektləri düzgün işlənmədən prosedur aspektinə olan marağın qalmasıdır. L.S. Vigotskinin vaxtında dediyi kimi, gec-tez insan öz hisslərini mənimsəməyi qarşısına məqsəd qoyur və bununla da yeni bir inkişaf mərhələsinə keçid edir. Alim özünü tanımağı inkişafın əsası və özünütəhsilin vasitəsi hesab etmişdir. Özünütəhsilin mahiyyətini təyin edən anlayış ali məktəb məzununun fərdi səriştləri konsepsiyası ilə sıx bağlıdır. Bunlar özünüidarəetmə ilə, yəni həyatı hədəfləri təyin etmək və həyata keçirmək bacarığı, təşkilati idarəetmə potensialı, refleksiv bacarıq və vərdişlərlə əlaqələndirilir. Bizim üçün çox vacib olan şəxsi səriştlər müəllif tərəfindən bu formada qeyd olunub: ictimai-siyasi, kommunikativ, məlumatverici.

Tələbənin peşəkar səriştəsinin təminatını əsasən şəxsi potensialında, sosial münasibətlərinin hərəkətliliyində və zəkasının inkişafında görürük. Eyni zamanda anlayırıq ki, səriştə tək hazırlıqdan ibarət deyil, bu həmçinin insanın xüsusi peşə fəaliyyətində aşkarlanan konkret bacarıq, vərdiş və düşüncədir. Sovet ali təhsili özünütəhsilin bu qədər fərdi keyfiyyətlər formalaşdırmasına az diqqət yetirirdi. Bu gün tələbənin özünütəhsilləndirən subyekt kimi məhsuldar, müstəqil işə hazırlığı və peşə hazırlığının nəticələrinə görə məsuliyyət dərəcəsi artıq onu xarakterizə etmir.

Özünütəhsilin həqiqi subyekti öz unikallığının sərbəst buraxmağı bacaran və bilik, bacarıq və vərdişlərin, ünsiyyət və fəaliyyət yollarının, vətəndaş davranışı və şəxsi rifah stereotiplərinin "özünəməxsus sintezinə" nail olan şəxsdir. Səriştəyə əsaslanan yanaşma, səriştəni "fərdin müəyyən bir kontekstdə müxtəlif bilik və bacarıq elementlərini müstəqil surətdə tətbiq etmə qabiliyyətini ifadə edən inteqrasiya olunmuş anlayış" olduğunu qəbul edərək, özünütəhsilin subyektiv-fərdi mənalərini aktualaşdırır. Y.Q. Tatur deyir ki, hər səriştə səviyyəsinin təməlində müstəqillik dayanır və onların arasında olan sərhədləri müəyyən edir, səriştə şəxsin peşə və sosial problemlərin həlli üçün potensialını tam həyata keçirmə qabiliyyətini xarakterizə edir [5, 7].

Ancaq "tam potensialını reallaşdırmaqdan" əvvəl onu başa düşməli və maksimum dərəcədə inkişaf etdirməlisən. Bu səbəbdən özünütəhsilə - özünütəhsilləndirmək, özünü formalaşdırmaq kimi yeni baxış yaranır. Bu mənada müasir özünütəhsilin funksiyalarını fərdi səriştənin mahiyyəti ilə əlaqələndirmək məsləhətdir, çünki istənilən iş fəaliyyətində son nəticədə sırf peşəkar bacarıqlara yanaşı, insanın şəxsi keyfiyyətləri də təsir edəcəkdir.

Buradakı səriştə, R. Sternberqin əsaslandırıdığı "praktik zəkaya" bənzəyir. Onun izahına görə, fərdin intellekti, anadangəlmə bacarıqları yalnız təcrübə yolu ilə şəxsi səriştəyə çevrilir. Sternberq yazır ki, "Uğura nail olmaq bacarığı insanın güclü keyfiyyətlərini toplamaq və zəif cəhətlərini düzəltmək və ya kompensasiya etmək qabiliyyətindən asılıdır". Eyni zamanda razılaşmaq lazımdır ki, səriştəyə əsaslanan yanaşma ilə günümüzdə özünütəhsil funksiyalarına baxışı məhdudlaşdırmaq olmaz. Onun elmi və metodoloji konteksti daha genişdir.

Son illərdə pedaqoji elmi zənginləşdirən yanaşmalardan biri hesab edilən sinergetik yanaşmaya diqqət yetirmək lazımdır. Sinergetik prinsiplər özünütəşkilat anlayışının çox sayda elementin və ya elementar sistemin spontan qarşılıqlı təsirini məcmu təsir kimi birləşdirdi və aralarında sabit əlaqələrin yaranmasına və bunun nəticəsində daha mürəkkəb birliyin, daxili gücünə əsaslanaraq inkişaf edə bilən keyfiyyətə yeni bir sistemin yaranmasına səbəb oldu.

Sosial fərd kimi tələbənin peşə şüuru çox vaxt normativdən kənara çıxmaqla xarakterizə olunduğundan, universitet mühitində sinergetikanın aparıcı prinsiplərindən biri reallaşır – sistemin öz inkişafına və ya sabitliyinin qorunmasına mane olan elementlərin inkişafını dayandıran tamamlama prinsipi. Eyni zamanda sistem, qəbul etdiyi seçim meyarlarına görə özünü digər elementlərlə tamamlayır. N.N. Moisyev bütün bunları situasiya xüsusiyyətləri əsasında seçim edən bazar qanunları ilə müqayisə edirdi.

Dominant situasiya konsepsiyasına ayrıca diqqət yetirmək lazımdır. Yalnız yuxarıda göstərilən sinergetika müddəaları ilə əlaqəli deyil, həm də peşə və təhsil fəaliyyəti prosesində şagirdin situasiya mənalılarının idrakı, mövcud motivləri və münasibətləri nəzərə alınarsa, səriştəyə əsaslanan təhsil nəticələrinin formatını əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən etmək olar. Fərdin kənar dünya ilə təması halında obyektivlik və subyektivlik ölçüsünü vurğulayaraq, situasiya dominantını müəyyən anda ətraf aləmin şərtlərinə münasibətdə insanın aktuallaşdırılmış daxili vəziyyəti olaraq təyin edirik. Bu xarici amillər insanın daxili vəziyyəti ilə birlikdə bir seçimə səbəb olana qədər, situasiya "ətraf dünya şərtlərinin məcmusu" olaraq qalır. Dominant seçim (aparıcı motiv) peşə hazırlığı prosesində tələbələrin özünütəhsil səviyyəsini və təbiətini təyin edən mürəkkəb fərdi keyfiyyətlərin ortaya çıxmasını izah edir. Sinergetikadan götürülmüş özünü inkişaf prinsipi, onun kvalifikasiya yanaşması ilə olan fərqləri nəzərə alınarsa əgər, səriştəyə əsaslanan yanaşmanın şərtləri ilə gücləndirilə bilər.

Bizim fikrimizcə ən dəqiq onların fərqi V.I. Baydenko əsaslandırır. O göstərdi ki, "sizə öyrədilən" kvalifikasiya yanaşmasından fərqli olaraq, səriştəyə əsaslanan yanaşmada isə insan özü tərəfindən təlimatlandırılır. Əgər kvalifikasiya yanaşmasında alqoritmik fəaliyyət ixtisaslarda üstünlük təşkil edirsə, səriştəlilik kontekstində məqsəduyğunluq, kontekst yaradıcılığı, kontekst fəaliyyətinin özünütəşkilatı ilə əlaqələndirilməsi vacibdir.

Yuxarıda göstərilən özünütəhsil metodoloji konteksti, səriştəyə əsaslanan yanaşma daxilində ona xüsusi bir dəyər qatır. Bununla belə, səriştəyə əsaslanan yanaşmanın özü öz statusunu gücləndirir. Boloniya Sazişinin həyata keçirilməsində səriştəyə əsaslanan yanaşmanın qeyri-rəsmi rolu tələbələrin peşə hazırlığı prosesində özünün inkişafı məntiqi ilə vurğulanır. Əlbəttə ki, Sovet dövründə peşəkar səriştələrdən danışmaq olardı, lakin Y.B. Rubinin dediyi kimi bu "müsbət tendensiyanın davamlı inkişaf üçün heç bir perspektivi yox idi".

Sovet qaydalarına əsasən təhsil xidmətləri bazarı sərt anti-bazar platforması üzərində qurulmuşdu. Ali təhsil rəqabətə davamlı işçi qüvvəsi hazırlamaq vəzifələrindən uzaqlaşdırılmışdı və bu səbəbdən özünütəhsil mexanizmlərinə səmərəli təsir göstərə bilmədi. Səriştəyə əsaslanan yanaşma isə, fərdin gələcəyi qarşısında şəxsi məsuliyyəti tələbini ali təhsil sisteminə gətirdi.

Tələbədə inkişaf etdirilən özün olmaq fikrinin cəsarəti ona həm öz peşəkar tərzini, həm də ümumiyyətlə həyat tərzini qurmağa kömək edir. Bununla da özünütəhsilin mahiyyəti tamamlanmış ümumbəşəri məna qazanır. Təhsil fəlsəfəsi tərəfindən inkişaf etdirilməsi dayandırılmayan, lakin ideoloji səbəblərə görə tələbələrin peşə hazırlığının məzmunundan çıxarılmış mənanın özü. Müasir pedaqogikada bu mənanın canlanması, əslində səriştəyə əsaslanan yanaşmanın həyata keçirilməsi üçün pedaqoji taktikaların inkişaf etdirilməsinin zəruri olduğu əsasdır.

Yekunda bir daha qeyd edirik ki, yerli təhsil sistemində səriştəyə əsaslanan yanaşmanın həyata keçirilməsindəki yeni mərhələ, tələbələrin özünütəhsilinin mahiyyəti və funksiyalarının yeni formada başa düşülməsinə gətirib çıxarır. Onun müasir fenomenologiyası müstəqil təhsil fəaliyyəti prosesinin həddlarından çox kənara çıxır.

Özünütəhsilə və özünü inkişaf özünütəhsili zənginləşdirir və müasir universitetlərin təhsil proqramlarının fərqləndirici imkanları ilə birlikdə özünütəhsil əmək bazarı üçün səriştəli, rəqabətçi mütəxəssis yetişdirmək üçün geniş imkanları olan mənbəyə çevrilir. Pedaqogika bu gün vaxtı ilə N.I. Kareevin dediklərinə geri dönür: "Özünütəhsilin hədəfi dünyagörüşünün inkişafı olmalıdır" və "əgər

ehtiyaclarını ödəmək və həyatda yol göstərmək üçün deyilsə, nə bütöv, nə də tam, nə də ahəngdar ola bilər".

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat proqramı. Bakı, 1999
2. Болотов В.А. Компетентностная модель от идеи к образовательной программе. Педагогика 2003, №10 https://nbpublish.com/library_get_pdf.php?id=18169
3. Лебедев О.Е. Компетентностный подход в образовании. Школьные технологии. 2015, №4 <https://studfile.net/preview/4016511/page:4/>
4. Модернизация образовательного процесса в начальной, основной и старшей школе: варианты решения. Москва. Прсвещение, 2004
5. Татур, Ю.Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования [Текст] : материалы к заседанию методологического семинара / Ю.Г. Татур. – М. : Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – С. 7. __ , 90

КОМПЕТЕНТНЫЕ ПОДХОДЫ К СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ

Керимова Айнур

Резюме

Присоединение Азербайджана к Болонскому процессу создало такие важные приоритеты, как пересмотр содержания и стандартов существующего образования, обеспечение развития страны в соответствии с требованиями времени и поставленными задачами, принятие оптимальных решений для их решения, выбор методов и средств образовательного процесса, системное внедрение технологических аспектов вопроса.

Такой подход целенаправленно обуславливает полноту системы универсальных знаний, умений и навыков, самостоятельную деятельность, личную ответственность, формирование компетенций как участника каждого процесса обучения.

Компетентные подходы в образовательном процессе не новы. Имеется достаточно информации о целях, содержании и задачах образования. Для нас более интересно сохранение исторических, культурных, национально-духовных ценностей и сохранение интеллектуальных, эмоциональных и духовных ценностей из потенциала личности в этом процессе переориентации и реконструкции.

COMPETENT APPROACHES TO THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF SELF EDUCATION

Karimova Aynur

Summary

Azerbaijan's accession to the Bologna Process has created such important priorities as reviewing the content and standards of existing education, ensuring the country's development in accordance with the requirements of the time and the tasks set, making optimal decisions to solve them, choosing methods and means of the educational process, and systematically implementing technological aspects of the issue. This approach purposefully determines the completeness of the system of universal knowledge, skills and abilities, independent activity, personal responsibility, and the formation of competencies as a participant in each learning process. Competence-based approaches in the educational process are not new. There is sufficient information about the goals, content and objectives of education. For us, it is more interesting to preserve historical, cultural, national and spiritual values and preserve intellectual, emotional and spiritual values from the potential of the individual in this process of reorientation and reconstruction.

Rəyçi: dosent Quliyev Allahverdi

***Təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrasının 15 yanvar 2025 ci il tarixli iclas 06 sayılı protokolu
Daxil olma tarixi 23 yanvar 2025-ci il***